

10. Портников В. Кравчук / В. Портников // Дзеркало тижня. – 2004. – №2 (477). – 17–23 січня.

11. Як починався «український фашизм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2001/02/14/2981881/>

12. Резниченко Є. Імідж – ніщо: що вітчизняна влада робить, щоб виглядати краще [Електронний ресурс] / Є. Резниченко. – Режим доступу: <http://projects.platfor.ma/obraz-bez-obrazi/>

13. Промова Президента України під час церемонії інавгурації 07 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30488.html>.

14. Звернення Президента до Українського народу з нагоди Міжнародного дня прав людини 10 Грудня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvemennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-mizhna-36464>.

15. Вітання Президента України з нагоди Дня родини 08 Липня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnyarodini-37565>.

16. Імідж Порошенка різко змінився [Електронний ресурс] // UA-Reporter.com. – 08.08.2015. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/175749>.

References

1. Korniyenko V. O. Imidzh politychnogo lidera: problemy formuvannya ta praktychnoyi realizaciyi: monografiya / V. O. Korniyenko, S. G. Denysyuk. – Vinnytsya: UNIVERSUM-Vinnytsya, 2009. – 145 s.

2. Denysyuk S. G. Genderni aspekty formuvannya imidzhu politychnogo lidera suchasnoyi Ukrainy / S. G. Denysyuk // Politychnyj menedzhment: naukovyj zhurnal. – Kyiv: Ukrayinskyj centr politychnogo menedzhmentu, 2007. – №2. – S.106–113.

3. Denysyuk S. G. Matematychno modelyuvannya ta pobudova provedennya majbutnix prezidentskyh vyboriv v Ukraini / S. G. Denysyuk // Nova paradygma: zhurnal naukovykh prac / golov. red. V. P. Bex. – Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2008. – Vyp.78. – S.107–115.

4. Krivososov A. D. Osnovy spichrajtinga: ucheb. posobie dla studentov otdelenij svyazey s obshchestvennost'ju. – SPb.: Laboratorija operativnoj pečhati fakul'teta zhurnalistiki SPbGU, 2003. – 265 s.

5. Denysyuk S. G. Modelyuvannya politychnykh procesiv / S. G. Denysyuk, A. A. Shyyan // Prykladna polityciya: navch. posib. / za red. V. P. Gorbatenka. – Kyiv: VCz «Akademiya», 2008. – S.453–464.

6. Hazagerov G. Partija, vlast' i ritorika / G. Hazagerov. – M.: Izdatel'stvo «Evropa», 2006. – 256 s.

7. Busch Andrew E. The constitution on the campaign trail: the surprising political career of America's founding document / E. Busch Andrew // Rowman & Littlefield Publishers, Inc. – USA, 2007. – 319 p.

8. Kuzo T. Imidzh ukrajinskykh politykiv u Vashyngtoni: «ni» – starij gvardiyi, «tak» – novym oblychcham [Elektronnyj resurs] / T. Kuzo // Gazeta.ua. – 7.05.2017. – Rezhym dostupu: <http://24tv.ua/ru/imidzh-ukrajinskykh-politikiv-u-vashingtoni-ni-starij-gvardiyi-tak-novim-oblichcham-n813604>

9. Oratory Ukrainy: 30 najkrashhyh za 25 rokiv – spetsproekt [Elektronnyj resurs] // Fakty. – Lystopad, 21, 2016. – Rezhym dostupu: <http://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20161121-oratory-ukrainy-30-najkrashhyh-za-25-rokiv-spetsproekt/>

10. Portnykov V. Kравчук / V. Portnykov // Dzerkalo tyzhnya. – 2004. №2 (477). – 17–23 sichnya.

11. Yak pochynavsya «ukrajinskyj fashyzm» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/news/2001/02/14/2981881/>

12. Reznichenko Ye. Imidzh – nishho: shho vitchy'znyana vlada robyt, shhob vyglyadaty krashhe [Elektronnyj resurs] / Ye. Reznichenko. – Rezhym dostupu: <http://projects.platfor.ma/obraz-bez-obrazi/>

13. Промова Президента України під час церемонії інавгурації 07 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/30488.html>.

14. Zvernennya Prezidenta do Ukrayinskogo narodu z nagody Mizhnarodnogo dnya prav lyudyny 10 Grudnya 2015 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/zvemennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-mizhna-36464>.

15. Vitannya Prezydenta Ukrainy z nagody Dnya rodyny 08 Ly'pnya 2016 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnyarodini-37565>.

16. Imidzh Poroshenko rezko izmenilsja [Elektronnyj resurs] // UA-Reporter.com. – 08.08.2015. – Rezhym dostupu: <http://ua-reporter.com/novosti/175749>.

Bobruk A. M., Ph. D in Political Science, Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technologies, Vinnytsia branch (Ukraine, Vinnytsia), englishalla1@gmail.com

Pohyla I. D., Ph. D in Political Science, Associate Professor, Vinnytsia National Technical University (Ukraine, Vinnytsia), pokhylo@vntu.edu.ua

Denysiuk A. V., Master in Political Science, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine, Vinnytsia), anastasiadiadema@gmail.com

An image of a politician, verbal dimension: «in the beginning was the word...»

The authors analyze an image of a politician, considering its verbal dimension and show the importance of speechwriting for building a political career. Much attention is paid to the compliance of speeches and speechwriting with political activities. The paper states that speeches, promises are especially efficient at the beginning of election campaigns in crisis societies. However, speechwriting loses its influence and is perceived as a populism unless a political leader performs to prove their promises.

Keywords: image, verbal image of a politician, speechwriting, speechwriter, communication, political speech, archetypes, roles, populism.

***

УДК 329.8

Додонов Д. Р.,
аспірант кафедри політології, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), readytohardwork@gmail.com

ФЕНОМЕН ПОПУЛІЗМУ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Аналізується дискурс поняття популізм. Прослідковується розвиток феномену популізму з моменту активізації його наукового дослідження у другій половині ХХ ст. Розкривається його сутність, основні характеристики, зокрема, позиціонування та протиставлення народу, моральний аспект особистості. Досліджуються його прояви в сучасній демократичній політиці.

Ключові слова: популізм, політика, безпосередня демократія, народ, політичний стиль, політичний рух.

Що Ви відчуваєте, коли чуєте слово «популізм»? Десять років тому це явище викликало стомлену посмішку через незграбні промови політиків, проплачені акції, гречку в подарунок та безліч інших утопічних обіцянок. Зараз негативізм асоціації перейшов на новий рівень: війна, втрата територій, злидні, інфляція, масова міграція, зростання злочинності, антинародні закони, корупція у вищих ешелонах влади. Все це є результатом бездіяльності судової гілки, контролюючих інститутів та й державного апарату, як такого. Саме тому, на нашу думку, найактуальнішим питанням в практичній політичній площині, є популізм. І, хоча, в повсякденному житті цей термін має переважно негативне значення – варто зазначити, що ця модель політичного функціонування, як така, є реально життєздатнішою серед усіх демократичних форм взаємодії влади з громадянами. Парадоксально, але можливо так відбувається саме через те, що такий стан речей влаштовує обидві сторони: еліти це влаштовує через контрольованість ситуації, а маси – через те, що чують те що хочуть почути.

Популізм, в своєму намаганні безпосереднього представництва є утопічним, що робить його дієвим інструментом постійного вдосконалення взаємозв'язку уряду й «народу». Звичайно ж, ризик появи авторитаризму в результаті виходу на сцену харизматичного популіста–демагога дуже великий, але «вовків бояться – в ліс не ходити» – і народ емоційно підтримує нового вождя. Цікаву думку з приводу популізму висловив по «Latvijas radio» професор Латвійського університету, історик Х. Туманс: «Само по собі це не добре і не погано. Так само як ніж: їм можна і ковбасу нарізати, і людину вбити. Те ж і з популізмом: він може бути дуже деструктивним, руйнівним, але може бути і конструктивним» [1]. На жаль, в реаліях сьогодення це явище має виключно негативний зміст та позиціонується, як деструктивне. Чому саме так відбувається будемо намагатись дізнатись через детальний та ретроспективний аналіз явища «популізм».

Безумовно, політичні реалії, як і будь–які інші, не можна висвітлювати в чорно–білих тонах, саме тому *мета статті* полягає у розкритті змісту феномену популізму у другій половині ХХ ст. – моменту активізації його детального вивчення в наукових колах та з'ясування його ролі в сучасному демократичному суспільстві. Велика кількість різних підходів та постійний дискурс над цією тематикою вже понад 70 років поспіль яскраво свідчить про актуальність проблематики.

Проблематику популізму активно стали вивчати з середини ХХ ст. В західній Європі найбільш ґрунтовними з цього питання є роботи Ч. Постела, М. Канован, Б. Ардіті, Д. Аджемоглу, Дж. А. Робінсона, К. Мюдде, М. Фрідена, Р. Панковського, Р. Хофстадтера, П. Віля. Серед українських дослідників популізму слід зазначити дослідження Н. Баранова, Б. Ковалю, С. Семенова, І. Шокіної, С. Шульговського. Також значний вклад в усвідомлення цієї проблеми зробили Д. Видріна, І. Побочий, С. Мигалю, Т. Рада, І. Кіянка, Б. Кіршенблат, Д. Семенова, О. Ярош, О. Лещенко та В. Литвин.

Поняття популізм пройшло не довгий, але насичений шлях еволюційних перетворень. Пропустимо історію популістів Стародавнього Риму й лобювання власних інтересів американськими фермерами та звернемось відразу до кола наукового дискурсу з цього питання. До речі, це демократичне явище (грецьк. «demos» синонімічне лат. «populous»), котре прагне безпосереднього волевиявлення народу. Активізація процесу дослідження популізму припала на другу половину ХХ ст. Довгий час вчені не могли дійти консенсусу щодо спільного розуміння цього поняття. Ще сорок років тому авторитетна іспанська енциклопедія «Sorena» характеризувала популізм, як «політичну доктрину, яка відстоюється Народною партією США», а популістів відносить до прихильників подібних партій і поглядів, називаючи серед них італійських фашистів і російських комуністів [2, с. 3402]. Тоді як в Американській енциклопедії термін «популізм» зовсім був відсутній. Проте саму «Народну партію» вона визначала, як «політичну партію, яка почала існувати в роки максимальних заворушень в сільському господарстві США» [3, с. 291].

Якщо детально досліджувати, як зміцнювалось поняття популізму на полі політичного аналізу, то

краще за все в цьому допоможе праця Дж. Іонеску та Е. Геллнера, де вони ставлять питання про те, чи зводити популізм до якогось одного поняття [4, с. 38]. Деякі дослідники дають найвищу оцінку цій праці та називають її «вичерпним зібранням думок про популізм» [5, с. 15].

Якщо ж звернутись до змісту, який пересічний громадянин вкладає в цей термін, то зрозуміємо, що теоретично для пострадянських країн ця риторика дуже близька. Наприклад, видатний американський дослідник Ньюгент в своїй роботі «Толерантні популісти» («The Tolerant Populists») доволі конкретно зазначив: «ширий народ – це ті, хто трудиться в селі і в місті» [6, с. 233].

По цей бік Атлантики наприкінці шістдесятих наголос більш робили на проблемі особистості. «У центрі популістської ідеології, – писав англійський дослідник Д. Макрей, – не економіка, не політика, навіть, не громада. Її ядро – особистість, в першу чергу її моральний аспект» [4, с. 159]. Це зауваження справедливо для популістського світогляду, згідно з яким головним завданням суспільства – його економічної і соціальної політики – має бути щастя пересічної людини, її матеріальний добробут і духовна гармонія, що характерно також для марксизму, частково лібералізму. Але якщо марксизм припускає домагатися цього за допомогою революційних перетворень, лібералізм – виходячи з концепції приватної власності, то популізм сподівається на можливість реалізації такої гармонії завдяки радикальним, але не насильницьким, реформам в суспільстві.

Популізму не притаманна романтична інтерпретація ідеалу природної людини з її ескапізмом і протиставленням сильної особистості, героя – сірому натовпу. Популістський особистісний ідеал харчується не ідеалізацією відходу від суспільства, «життя в лісі» по Г. Торо, а уявленнями про демократичну форму громадської діяльності як вищої сфери самореалізації особистості.

Одним з найцікавіших аспектів популізму, який вдалось відстежити – це постійне протиставлення «народу» комусь. Заради збереження ненасильницького вектору опонентом «народу» виступає «інший» (від. англ. «another»). Збирально–узагальнюючий образ «іншого» може включати в себе як іммігрантів, економічних біженців, окремих представників власної влади, так і всю політичну еліту чи верхівку фінансового світу. Можна сказати, що «народ» визначається через заперечення – чим він не є. І цей «інший» є стартовим індикатором. Теорія соціальної ідентичності пояснює: для того, щоб створити власну ідентичність, потрібно заздалегідь зв'язати себе з якоюсь однією групою і відмежуватись від іншої [7, с. 57]. Ідентичність завжди посилюється, якщо наголошуєш на позитивності своєї групи та зауважуєш на негативних властивостях чужої – що якраз часто призводить до дискримінації та конфліктів [8]. У 1960–і рр. П. Уорслі чітко підкреслював, що виникненню популізму сприяє конфлікт між суспільством («народом») і зовнішнім світом («іншим») [9, с. 47]. М. Кенован відзначає, що «поняття «народу», – на відміну від зборів індивідів або груп, – одна з тих ідей колективного розуму, яка має сенс тільки в протиставленні чомусь, що не народ» [10, с. 59]. Таке явище А. Найт елегантно

назвав «дихотомійністю народу» [11, с. 229]. Також і Ф. Паніцца зауважував, що «популізм тримається не тільки на почутті внутрішньої спорідненості, а й на зовнішніх завданнях – на уявній загрозі з боку чужих, у відштовхуванні від яких і формується ідентичність» [12, с. 17].

Розмежування між «народом» та «іншими» саме виглядає як рессентимент. Рессентиментом називають інстанцію фрустрації мас, «обдурені очікування»; популісти діють в області, «де люди самі не знають, як назвати те, чого їм не вистачає» [12, с. 10]. Метою такого рессентимента часто стає культурне розмаїття: праві популісти пускають стріли проти іммігрантів або тих меншин, які, як вважається, користуються незаслуженими перевагами, а ліві популісти викривають міжнародні корпорації і взагалі капіталістичну модель. Рессентимент зазвичай шукає ворога і вимагає відшкодування збитку, він грає дуже важливу роль в первісній мобілізації популістських рухів [13, с. 131].

Всупереч американській традиції слабкої центральної влади популісти висунули ідею сильної держави, що діє в інтересах трудящого народу і, що особливо важливо, під його безпосереднім контролем. Дж. Хікс писав: «Популістська філософія в кінцевому рахунку зводиться до двох основних положень: по-перше – уряд повинен стримувати егоїстичні інтереси тих, хто отримує вигоду за рахунок бідних і нужденних; по-друге – народ, а не плутократи повинні контролювати уряд» [14, с. 284].

Відомий американський історик Р. Хофстедтер, хоча й був одним з найбільш суворих критиків популізму свого часу, проте визнавав загальну підтримку громадянами поглядів на роль держави. «Популізм, – писав він, – був у США першим значним політичним рухом, який наполягав на відповідальності держави за загальний добробут» [15, с. 57].

Позитивним моментом популізму є намагання поліпшення бюрократичних проблем, котрі притаманні представницькій формі демократії. «Популізм, – писав на противагу позиції Дж. Хікса американський дослідник Е. Голдмен, – розробив механізм прямої демократії – прямі вибори в сенат; ініціативи, що дають виборцям право законодавства через голови представників; референдум, що забезпечує право вето на дії законодавчих органів» [16, с. 40].

Також і сучасні соціальні рухи, незалежно від їх цілей, концентруються навколо проблематики демократичної участі. Погляди і настрої прихильників цих рухів досить точно виражений одним з ідеологів екологів Б. Стоуксом ще тридцять п'ять років тому в книзі «Самопоміч: локальне вирішення глобальних проблем»: «Настав час, коли окремі люди і громади повинні домогтися більшої влади над своїм життям. Шлях – створення громадянами на місцевому рівні паралельної системи, яка стане альтернативою як великим бюрократичним організаціям, так і великому бізнесу» [17, с. 83].

Щодо практичної площини, то можна виокремити загально розповсюджені методи до яких звертаються популісти: використання рис буденної свідомості мас: спрощеність уявлень про суспільне життя, безпосередність сприйняття, максималізм, тяга до сильної особистості; спроби підлаштуватись під

вимоги народу; апеляція до простоти і зрозумілості пропонованих заходів, пріоритет простих рішень складних проблем; спекуляція на вірі людей у швидкі і легкі шляхи виходу з кризи; переорієнтація гніву і образ людей на діючі інститути влади і еліти; прихильність до індивідуальної свободи і моралі на противагу колективної думки і згоди; використання податливості великих людських мас на примітивні гучні гасла; гра на «очікуваннях» народу; прямий контакт між лідерами і масами без посередництва політичних інститутів; виступ від імені простої людини; використання невирішеності самих злободенних на даний момент проблем, щоб завжди бути у фарватері більшості; маніпулювання громадською думкою.

На одній з перших масштабних всесвітніх конференцій, присвячених феномену популізму, що проходила в 1969 році в Лондонській школі економіки, учасники відзначили, що суть настільки часто згадуваного явища залишається невловимою: «...ніхто не уявляє собі в точності, що це таке ... його зміст вислизає, не піддається визначенню» [4, с. 1]. На конференції виділили шість основних питань, розкриття яких дозволить прийти до висновку, що таке популізм: єдине явище, незважаючи на множинність його втілень, або просто термін, який неправильно вживається в абсолютно різномірних контекстах. На їх думку, популізм є, по-перше, ідеологією, або рухом, або тим і іншим. По-друге, популізм – це тип мислення, що постійно відроджується в різних історичних і географічних умовах в результаті виникнення особливої соціальної ситуації, при якій проміжні соціальні чинники або відсутні, або занадто слабкі. По-третє, популізм можна визначити в термінах політичної психології, він насичений відчуттям, що проти народу наполегливо і цілеспрямовано плететься мережа явних і таємних змов. По-четверте, головною настановою популізму є підозрілість щодо невідомих зовнішніх сил: колоніального гноблення, банкірів, іноземних капіталістів і т.д. Популізм як такий характеризується специфічним негативізмом – він завжди «анти»: антикапіталістичний, антиурбаністичний, антисемітський, просякнутий ксенофобією. По-п'яте, народ, який обожнюють популісти, неодмінно слабкий і нещасний, причому обов'язково через те, що йому зітхнути не дають змовники. Встановлено, що народ найчастіше ототожнюється з селянством, найбільш знедоленим класом. По-шосте, популізм веде або до націоналізму, або до соціалізму. Третій шлях, як це відбувалось у Східній Європі, призводить до «грунтіства» [4, с. 3].

Суть популізму, як зазначав Д. Макрей, полягає в романтичному примітивізмі, внаслідок чого він є внутрішньо аполітичним, не здатним до створення власної стійкої партії, функціонуючи незалежно від мінливості масового руху. Популізм не зупиняється на демократії, а прагне до одностайності, він приносить свободу, що їм захищається, в жертву моральної єдності. Він вимагає від держави здійснення «реставрації», проте державі і бюрократії не довіряє і вважає за краще їм громадські та особисті чесноти. Примітивізм неминуче має певний відтінок антиінтелектуалізму [18, с. 162]. Заперечуючи поширену думку про «прогресивність» популізму як такого, Д. Макрей називає цю ідеологію «убогим, хоч і впливовим типом мислення» [18, с. 163].

Виходячи з цього, можна сказати, що популізм – кризове явище, котре базується на бажанні справедливості у населення.

Звернемось до проявів популізму у східній частині Європи. Російське народництво цілком відповідає визначенню популізму як політичного руху, який відстоює інтереси широких мас. Так, популістами були такі шановані в Росії і Європі люди, народники, як П. Лавров і М. Михайловський. Народництво виникло у досить обмеженому освіченому прошарку російського суспільства і не було зрозумілим широкому загалу. Зазнавши поразки в політичній боротьбі, народництво відродилося з часом в ідеології і практиці партії есерів.

Історичним проявом популізму на теренах України також можна вважати рух «народництва», яскравими представниками якого були Я. Степанович, Л. Дейч, В. Дебагорій–Мокрієвич, В. Засулич, Я. Стефанович, А. Желябов, М. Кибальчич, П. Грабовський, М. Коцюбинський. Але успіх він мав достатньо сумнівний, адже не тільки міщани сприймали народництво як нову аристократичну дворянсько–студентську гру–забавку, а й саме селянство бачило його тільки як недоречні загравання.

Практичний вираз популізму все ж таки отримав підтримку, таку бажану «народниками», але вже під патронатом більшовицької партії. Такі популістські гасла як «Мир – народам!» і «Земля – селянам!» згуртували навколо більшовиків багатомільйонні народні маси. Їх реалізація зіграла вирішальну роль в боротьбі за владу.

Торкаючись країн, що були республіками колишнього СРСР, ми маємо справу з політичним популізмом, який одночасно може розглядатися як ідеологія, як соціальний рух, «як свого роду відроджена само-свідомість, що виникла з різних історичних і географічних контекстів як результат особливої суспільної ситуації», і як специфічна політична психологія [10].

Щодо сьогочасних реалій популізму на українському політичному просторі, то можна сказати, що це гібрид двох типів, які пропонує розрізняти російський дослідник В. Заславський. В залежності від ставлення до форми власності він виокремлює «державний популізм» і «ринковий популізм», які існують в суспільствах, котрі базуються на командно–адміністративному та ринковому типах соціальної координації [19, с. 125]. Перехід з однієї форми в іншу, виражений у процесі євроінтеграції, на жаль, на практиці є найяскравішим прикладом популізму.

Аналізуючи поточний процес законотворення та боротьби за владу, до основних принципів популізму можна віднести: розвиток демократії; боротьба проти панування монополістичного капіталу; об'єднання на міжрасовій основі; народ як головна соціальна цінність; створення сильної держави, що діє в інтересах і під контролем народу; головне завдання держави – щастя пересічної людини, його матеріальний добробут і духовна гармонія; стурбованість екологічними проблемами; особистісна самореалізація пересічного громадянина у громадській діяльності; заперечення насильницьких способів вирішення соціальних проблем та ін.

Популізм не тільки утопічне, а й парадоксальне явище. Базуючись не стільки на раціональних, скільки на емоційних підвалинах, перш за все – відчуття непокараної злочинності та несправедливості, воно чітко

визначає мету та цілі, але не інструментарій. Саме цей аспект є основою негативного сприйняття. Популіст, внутрішньо усвідомлює, що діє у об'єктивно вірному напрямку, але переслідує, насамперед, власні інтереси (перемога у виборах, ліквідація конкурента, створення позитивного іміджу і т.п.). Тоді як, прогнозування кінцевого результату та потрібних для цього ресурсів не відбувається.

Беручи до уваги ступінь дослідженості проблеми, архітектоніка статей з феномену популізму ще досить довго має бути за форматом І. Канта – закінчуватись визначенням, а не розпочинатись їм. Отже, надавши достатньо ґрунтовну характеристику цьому феномену, доцільно буде остаточно визначитись з його інтерпретацією.

Приємною несподіванкою виявилось, що найповніше визначення, котре характеризує популізм, чекає нас на сторінках «Політологічного енциклопедичного словника»: «Популізм (від лат. *populus* – народ) – тип політичної свідомості або політична діяльність, яка має за мету забезпечити широку політику в масах ціною демагогії та необґрунтованих обіцянок. Характерна особливість популізму – безпосередній контакт між лідерами, які мають здібності впливати на розум і волю людей та мас. Популізм – це комплекс політичної реакції людини (мас) на систематичне ігнорування їхніх інтересів та потреб з боку еліти. У політичному житті суспільства він проявляється в формі акцій громадянської непокори, різних кампаній, походів на знак протесту проти влади. У сучасних умовах термін «популізм» застосовується для визначення набору тактичних засобів і технологій, що апелюють до свідомості мас використати такі риси суспільної свідомості, як спрощений погляд на суспільно–політичне життя, максималізм та прагнення знайти швидкі відповіді на складні питання» [20, с. 546].

На наш погляд, самою руйнівною властивістю популізму є його намагання все спрощувати. «Апелювання до «простих, швидких рішень» суперечить об'єктивній тенденції до ускладнення змісту та підсилення динамічності сучасних політичних процесів, а відповідно і виникнення все більш складних, масштабних завдань перед суспільством», – зауважує на логічній невідповідності доктор політичних наук О. Новакова [21, с. 36–42].

Висновки. Отже, підсумовуючи попередній матеріал доходимо висновку, що популізм – це: політична діяльність, заснована на маніпулюванні популярними в народі цінностями та очікуваннями; історично сформований перехідний тип політичної свідомості; термін, використовуваний для позначення різних соціально–політичних рухів та ідеологій, в основі яких лежить апеляція до широких народних мас. Проаналізувавши сутність популізму, можна побачити його в двох формах – як політичний рух, та як політичний стиль. Слід зазначити, що як рух – він програмно дуже близький до інших політичних доктрин, зокрема соціалізму та лібералізму. На користь цієї думки можна навести теоретичні настанови популізму, по–перше, завданням суспільства – його економічної і соціальної політики – має бути щастя пересічної людини, її матеріальний добробут і духовна гармонія, по–друге, проблема ідентичності, протиставлення

«народ – «інші», по-третє ідея сильної влади. Мабуть, проблема відмінності полягає в реалізації програмних позицій, тобто яким чином ці раціональні гасла будуть втілювати в реальність? Для популістів втілення пов'язане з емоційними складовими, для них не важливий механізм реалізації гасел, необхідно пообіцяти народу, що «все буде добре», і цього вистачить.

Суттєва відмінність між сенсом, який вкладався в цей термін сімдесят років тому і зараз свідчить про активну експлуатацію розмежування «народу» та «інших». Отримання негативного забарвлення є результатом безлічі невиконаних передвборчих програм та стратегій розвитку. На жаль, популізм, як стиль, характерний для будь-якої політичної доктрини, що сьогодні спостерігається в сучасній Україні. Маємо політичну ситуацію невідповідності між словами та діями, між обіцянками та їх реалізацією, що є основним фактором зниження рівня довіри народу. Орієнтація виключно на отримання певної кількості голосів на виборах будь-якими гаслами підриває не тільки репутацію політиків-популістів, а й укріплює політичний нігілізм серед населення. Реалізація ж політики на практиці відбувається з оглядом на власні інтереси та пасивність електорату у контролі діяльності влади.

Але ми не можемо не сказати і про наявність суттєвої позитивної риси популізму. Це об'єктивність. Якщо народ загалом підтримує популістичну пропозицію – значить вона є актуальною, значущою та необхідною. Це консолідує прагнення громадян у спільному, можливо утопічному, але все ж таки позитивному, напрямку.

Список використаних джерел

1. Профессор: популізм не только губил, но и спасал государства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.lsm.lv/statja/analitika/analitika/professor-populizm-ne-tolko-gubil-no-i-spalal-gosudarstva.a210089/>.
2. Enciclopedia universal Sopena: Diccionario ilustrado de lalenqu a espanola – Barselona: Sopena, 1980. – 6900 p.
3. The Enciclopedia Americana: International edition.: compl. in 30 vol. – N.Y., 1973. – V.21. – P.558
4. Gellner E. Introduction. In Populism – Its Meanings and National Characteristics / E. Gellner, G. Ionescu. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. – 347 p.
5. Taggart P. Populism / Paul Taggart. – Buckingham: Open University Press, 2000. – 198 p.
6. Nugent W. T. K. The Tolerant Populists / W. T. K. Nugent. – Chicago, 1963. – P.233–234.
7. Tajfel H. An integrative theory of intergroup conflict. In Psychology of Inter group Relations / H. Tajfel, J. C. Turner. – Monterey, CA: edited by W. G. Austinand S. Worchel, 1979. – 314 p. – (Brooks/Cole).
8. Jonas Klaus K. Sozial psychologie: Eine Einführung [Електронний ресурс] / K. Jonas Klaus, S. Wolfgang, M. Hewstone // Heidelberg: Springer Medizin Verlag. – 2007. – Режим доступу: <http://books.google.com/books?id=alkOIVfFUUAC>.
9. Worsley P. The Concept of Populism / Peter Worsley // Populism – Its Meanings and National Characteristics / Peter Worsley. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. – 347 p. (edited by G. Ionescu and E. Gellner).
10. Canovan M. «People» [Електронний ресурс] / Margaret Canovan // Politicians and Populism. Government and Opposition. – 1984. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1477-7053.1984.tb01048.x/full>.
11. Knight A. Populism and Neo-populism in Latin America, especially Mexico [Електронний ресурс] / Alan Knight // Journal of Latin American Studies. – 1998. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/248669082_Populism_and_Neo-Populism_in_Latin_America_Especially_Mexico.

12. Panizza F. Populism and the Mirror of Democracy [Електронний ресурс] / Francisco Panizza // edited by F. Panizza. London, New York: Verso. – 2005. – Режим доступу: <http://books.google.com/books?id=swBC1B35DbEC>.

13. Betz H. Conditions Favoring the Success and Failure of Radical Right-Wing Populist Parties in Contemporary Democracies / Hans-Georg Betz // Democracies and the Populist Challenge / Hans-Georg Betz. – New York: edited by Y. Mény and Y. Surel, 2002.

14. Hicks J. The Populist Revolt: A History of the Farmers Alliance and the People's Party / J. D. Hicks. – Minneapolis, 1931. – 407 p.

15. Hofstadter R. The Age of Reform. From Bryan to FDR / R. Hofstadter // N.Y., – 1955. – P.61.

16. Goldman E. Rendezvous with Destiny. A History of Modern American Reform / E. F. Goldman. – N.Y., 1956. – P.46.

17. Stokes B. Helping Ourselves: Local Solutions of Global Problems / B. Stokes. – N.Y., 1981. – 141 p.

18. MacRae D. Populism as an Ideology / MacRae // Populism: Its Meanings and National Characteristics / MacRae. – London, 1969. – P.347.

19. Заславский В. Россия на пути к рынку: государственно-зависимые работники и популізм / В. Заславский. – Поліс, 1991. – 294 с.

20. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. – Х.: Право. – 2015. – 816 с.

21. Новакова О. В. Синдром популізму, як виявлення кризи сучасної політики / Олена Вікторівна Новакова // Науковий Часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2017. – №21. – С.36–42.

References

1. Professor: populizm ne tol'ko gubil, no i spasal gosudarstva [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://rus.lsm.lv/statja/analitika/analitika/professor-populizm-ne-tolko-gubil-no-i-spalal-gosudarstva.a210089/>.
2. Enciclopedia universal Sopena: Diccionario ilustrado de lalenqu a espanola – Barselona: Sopena, 1980. – 6900 p.
3. The Enciclopedia Americana: International edition.: compl. in 30 vol. – N.Y., 1973. – V.21. – P.558
4. Gellner E. Introduction. In Populism – Its Meanings and National Characteristics / E. Gellner, G. Ionescu. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. – 347 p.
5. Taggart P. Populism / Paul Taggart. – Buckingham: Open University Press, 2000. – 198 p.
6. Nugent W. T. K. The Tolerant Populists / W. T. K. Nugent. – Chicago, 1963. – P.233–234.
7. Tajfel H. An integrative theory of intergroup conflict. In Psychology of Inter group Relations / H. Tajfel, J. C. Turner. – Monterey, CA: edited by W. G. Austinand S. Worchel, 1979. – 314 p. – (Brooks/Cole).
8. Jonas Klaus K. Sozial psychologie: Eine Einführung [Elektronnyj resurs] / K. Jonas Klaus, S. Wolfgang, M. Hewstone // Heidelberg: Springer Medizin Verlag. – 2007. – Rezhym dostupu: <http://books.google.com/books?id=alkOIVfFUUAC>.
9. Worsley P. The Concept of Populism / Peter Worsley // Populism – Its Meanings and National Characteristics / Peter Worsley. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1969. – 347 p. (edited by G. Ionescu and E. Gellner).
10. Canovan M. «People» [Elektronnyj resurs] / Margaret Canovan // Politicians and Populism. Government and Opposition. – 1984. – Rezhym dostupu: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1477-7053.1984.tb01048.x/full>.
11. Knight A. Populism and Neo-populism in Latin America, especially Mexico [Elektronnyj resurs] / Alan Knight // Journal of Latin American Studies. – 1998. – Rezhym dostupu: https://www.researchgate.net/publication/248669082_Populism_and_Neo-Populism_in_Latin_America_Especially_Mexico.
12. Panizza F. Populism and the Mirror of Democracy [Elektronnyj resurs] / Francisco Panizza // edited by F. Panizza. London, New York: Verso. – 2005. – Rezhym dostupu: <http://books.google.com/books?id=swBC1B35DbEC>.
13. Betz H. Conditions Favoring the Success and Failure of Radical Right-Wing Populist Parties in Contemporary Democracies / Hans-Georg Betz // Democracies and the Populist Challenge / Hans-Georg Betz. – New York: edited by Y. Mény and Y. Surel, 2002.

14. Hicks J. The Populist Revolt: A History of the Farmers Alliance and the People's Party / J. D. Hicks. – Minneapolis, 1931. – 407 p.

15. Hofstadter R. The Age of Reform. From Bryan to FDR / R. Hofstadter // N.Y., – 1955. – P.61.

16. Goldman E. Rendezvous with Destiny. A History of Modern American Reform / E. F. Goldman. – N.Y., 1956. – P.46.

17. Stokes B. Helping Ourselves: Local Solutions of Global Problems / B. Stokes. – N.Y., 1981. – 141 p.

18. MacRae D. Populism as an Ideology / MacRae // Populism: Its Meanings and National Characteristics / MacRae. – London, 1969. – P.347.

19. Zaslavskij V. Rossija na puti k rynku: gosudarstvenno-zavisimye rabotniki i populizm / V. Zaslavskij. – Polis, 1991. – 294 s.

20. Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk / uklad.: [L. M. Gerasina, V. L. Pogribna, I. O. Polishhuk ta in.]; za red. M. P. Trebina. – H.: Pravo. – 2015. – 816 s.

21. Novakova O. V. Syndrom populizmu, jak vyjavlennja kryzy suchasnoi polityky / Olena Viktorivna Novakova // Naukovyj Chasopys NPU im. M. P. Dragomanova. Serija 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannja social'no-politychnyh dyscyplin. – 2017. – №21. – S.36–42.

Dodonov D. R., aspirant of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), readytohardwork@gmail.com

The phenomenon of populism in the modern political space

The article analyzes the discourse of the concept of populism. The development of the phenomenon of populism has been followed since the intensification of its scientific research in the second half of the twentieth century. It reveals its essence, the main characteristics, in particular, the positioning and opposition of the people, the moral aspect of the individual. Its manifestations in modern democratic politics are studied.

Keywords: populism, politics, direct democracy, people, political style, political movement.

* * *

УДК 321.01

Згурська В. Л.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
політичних наук, Київський національний
університет будівництва і архітектури
(Україна, Київ), valentinazgyrskaya@gmail.com

РОЗВИТОК ГРОМАД У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто еволюцію науково-практичних підходів до розвитку громад у соціальному вимірі. З'ясовано вплив концепції «соціального капіталу» на формування цих підходів та її недоліки. Детально проаналізовано вплив демократизації (у тому числі політичної та економічної лібералізації), приватизації, децентралізації та концепції належного урядування на розуміння суті розвитку громади та його методів. Представлено особливості політики, спрямованої на розвиток громади в Західній і Центрально-Східній Європі, Північній Америці.

Ключові слова: громадянське суспільство, громада, участь, демократизація, державне управління.

Громадянське суспільство як сфера вияву само організаційного потенціалу індивідів має значний вплив на різноманітні форми співробітництва на різних рівнях державного управління. Очевидно, що найкраще потенціал кооперації зусиль громадян найкраще проявляється на низовому рівні – рівні громад. У даній статті буде проаналізовано еволюція наукового осмислення проблеми розвитку громад, чинники, що мали вирішальний вплив на цей процес та досвід країн Європи та Північної Америки.

Пошук нової парадигми місцевого розвитку розпочався ще у 1970–х і значно активізувався в 1980–х роках, коли у центрі уваги опинилася «нова економічна модель», що на перше місце ставила вільний ринок.

Прихильники нового підходу вважали, що в основі розвитку має бути громада, яка активно використовує внутрішні ресурси для задоволення потреб своїх членів, і держава, що створює умови для ринкової конкуренції. Він мав чітко виражений соціальний вимір, хоча його основними ідеологами були економісти. Вони вважали, що економічний розвиток базується на накопиченні капіталу завдяки збільшенню частки національних заощаджень, а не міжнародних позик, та їх ефективного інвестування у засоби виробництва. При цьому «капітал» у цій теорії визначався виключно в економічних поняттях, переважно як фінансові кошти, інвестовані у розробку нових технологій та покупку робочої сили, переробку природних ресурсів у товарні активи. Однак у рамках нової парадигми продуктивні активи суспільства («капітал») також мали і соціальний вимір як норми, інститути та організації, що сприяють довірі та співробітництву між індивідами у громадах та більш широко – у суспільстві. Спочатку лише кілька соціологів, зокрема Дж. Коулмен та П. Бурдье, вживали поняття «соціальний капітал», який згодом запозичили такі провідні дослідники економічного росту як Р. Чамберс [1] та Р. Патнем [12]. Тому вже у 1990–х роках концепція «соціального капіталу» набула популярності як серед суспільствознавців [11], так і серед політиків, та активно підтримувалася низкою міжнародних організацій, що займалися проблемами розвитку та боротьбою з бідністю [3, p. 104].

Прихильники нового підходу стверджують, що накопичення соціального капіталу, базованого на нормах довіри та взаємовигідному обміні, культурі соціальної солідарності, може зменшити трансакційні затрати, продукувати суспільні блага, прискорити зміцнення громадянського суспільства, та дає змогу розглядати бідних як соціальних акторів і надати їм право діяти від власного імені. Зокрема стверджувалося, що соціальний капітал як єдине багатство, яке бідні мають у надлишку, і єдиний ресурс, яким вони володіють, він сприяє їх саморозвитку у громадах, покращує соціально-економічні умови їх життя.

Однак значна популярність та широке застосування поняття «соціального капіталу» у різних сферах соціального життя призвело до виникнення низки серйозних проблем. Насамперед це стосується відсутності чіткого визначення цього поняття, яке з різною метою використовується як теоретиками, так і практиками [4]. По-друге, концепція соціального капіталу зазвичай використовується для опису і пояснення практично всього: від мереж, сформованих бідними, хворими, криміналом до демократії і державного управління, колективної діяльності, нематеріальних активів соціальної економіки тощо. По-третє, активне використання цього поняття дає можливість акцентувати увагу на окремих аспектах покращення добробуту громадян, уникаючи відповіді на більш фундаментальні питання про справедливий політичний устрій держави та розподіл суспільних багатств. Іншими словами, такий підхід слугує демобілізації народних мас, оскільки, роблячи людей відповідальними за власний розвиток, помилково передбачає, що вони відповідають за такі проблеми як бідність, відволікаючи увагу від наявних структур економічної та соціальної системи. Таким чином,